

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ БАГАТОРІВНЕВОЇ СИСТЕМИ ПОЛІТИК ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ВИМІРІ

PECULIARITIES OF IMPLEMENTING A MULTILEVEL SYSTEM OF IDENTITY POLITICS IN THE SPATIAL AND TERRITORIAL DIMENSION

Горло Н.В.,

*доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Запорізького національного університету*

Стаття присвячена проблемі узгодження політик ідентичностей, які сприяють формуванню національної, регіональної та локальної ідентичностей. Провідним методологічним підходом дослідження виступає системний, який дозволяє розглянути процес формування ідентичностей на різних рівнях управління (державному, регіональному та локальному) як систему взаємопов'язаних дій політичних еліт та інших суб'єктів. Автор наголошує на необхідності утворення у державі багаторівневої системи політик ідентичностей, яка б унеможливила конкуренцію політик ідентичностей на різних рівнях, а сприяла формуванню гармонійної ідентифікаційної системи індивіда.

Показано, що у запропонованій системі ключова роль повинна належати політиці, яка формує національну ідентичність, адже саме вона сприяє консолідації нації і є запорукою попередження виникнення дезінтеграційних процесів у державі. Доведено, що конкуренція політик ідентичностей на державному і регіональному рівнях є найбільш небезпечною з огляду на проблему територіальної цілісності держави, адже домінування регіональної ідентичності може виступити підставою виникнення сепаратистських настроїв. На прикладі Донбасу і Криму показано, що відсутність послідовного курсу очільників держави щодо засад формування політичної нації і активні дії регіональних еліт призвели до домінування регіональної ідентичності над національною, і за умов впливу зовнішнього актора – російської федерації – в регіонах сформувалися сепаратистські настрої.

Показано, що роль політики локальної ідентичності в Україні зростає в умовах децентралізації влади.

Обґрунтована доцільність закріплення засад багаторівневої системи політик ідентичностей у відповідній концепції. На прикладі козацької тематики аргументовано, що в Україні можна знайти універсальні символи та нарративи, які впроваджуватимуться на державному, регіональному та локальному рівнях і однаковою мірою виступатимуть важливими маркерами локальної, регіональної та національної ідентичності.

Ключові слова: політика ідентичності, національна ідентичність, регіональна ідентичність, локальна ідентичність, сепаратизм.

The article is devoted to the problem of coordinating identity politics that contribute to the formation of national, regional and local identities. The leading methodological approach of the study is a systemic one, which allows us to consider the process of identity formation at different levels of government (state, regional and local) as a system of interconnected actions of political elites and other entities. The author emphasizes the need to create a multi-level system of identity politics in the state, which would make it impossible for identity politics to compete at different levels, and would contribute to the formation of a harmonious identification system of an individual.

It is shown that in the proposed system, the key role should belong to the politics that forms the national identity, since it contributes to the consolidation of the nation and is the key to preventing the emergence of disintegration processes in the state. It is proved that the competition of identity politics at the state and regional levels is the most dangerous in view of the problem of the territorial integrity of the state, since the dominance of regional identity can be the basis for the emergence of separatist sentiments. Using the example of Donbas and Crimea, it is shown that the lack of a consistent course of the state leaders on the principles of forming a political nation and the active actions of regional elites led to the dominance of regional identity over national identity, and under the influence of an external actor – the Russian Federation – separatist sentiments were formed in the regions.

It is shown that the role of local identity politics in Ukraine is growing in the context of decentralization of power.

The expediency of consolidating the principles of a multilevel system of identity politics in the relevant concept is justified. On the example of the Cossack theme, it is argued that Ukraine has universal symbols and narratives that can be implemented at the state, regional and local levels and will equally serve as important markers of local, regional and national identities.

Key words: identity politics, national identity, regional identity, local identity, separatism.

Постановка проблеми. Потужні тенденції до інтеграції та глобалізації закономірно викликають супутнє явище – локалізацію, одним з проявів якої є намагання локальних спільнот заявити про свою самобутність, що проявляється у їх намаганні посилити свій вплив на процеси у державі і змусити владу рахуватися з потребами місцевої,

регіональної, етнічної, релігійної, мовної чи іншої спільноти. Саме тому зазначені спільноти ставлять запит на проведення органами влади політики ідентичності, яка б у процесі прийняття рішень враховувала особливості даної групи. Одночасно засобами політики ідентичності у свідомість членів спільноти впроваджуються певні установки та

орієнтації. Можна вести мову про численні політики ідентичності, які реалізуються на різних рівнях і спрямовані на різні спільноти. Важливо, щоб у державі політики ідентичності не конкурували між собою, а сприяли формуванню гармонійної ідентифікаційної системи індивіда. Значною мірою це стосується політик просторово-територіальних ідентичностей, до яких можна віднести національну, регіональну та локальну ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідентичності та політика ідентичності є актуальним напрямом сучасних суспільствознавчих досліджень. Закордонні вчені першими почали осмислювати сутність політики ідентичності, адже сама політика виникла вперше у США і розглядалася як дії влади з метою врахування особливостей тих чи інших спільнот. У дослідженнях останніх років автори акцентують увагу на здатності політики ідентичності інтегрувати суспільство та подолати сепаратистські тенденції, а також вивчають варіанти взаємодії політик ідентичностей на різних рівнях управління. Наприклад, Т.А. Борзель і Т. Рісе досліджують повноваження державної влади як політичного актора, який проводить політику ідентичності у державі з врахуванням необхідності регіональної інтеграції. К. Терлов ґрунтовно аналізує шляхи і способи узгодження та комунікації дискурсів регіональної ідентичності з дискурсами місцевої (локальної) і національної ідентичності. Вітчизняні вчені також приділяють належну увагу дослідженню ідентичностей та політик ідентичностей, серед них Т. Бевз, Л. Валюх, М. Кармазіна, Л. Нагорна, Г. Невинна, Т. Панченко, Н. Пашина, О. Постельжук, О. Резнік, Т. Самчук, Ю. Тищенко та інші. У зв'язку з реалізацією реформи децентралізації влади в Україні зріс інтерес до локальних ідентичностей, зокрема, Я. Котенко і А. Ткачук досліджують локальну ідентичність на рівні об'єднаних територіальних громад, порівнюють її з регіональною ідентичністю, пропонують механізми, інструменти та практики формування і конструювання локальної ідентичності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд праць дає підстави стверджувати, що поняття «політика ідентичності» розкривається передусім як «політика національної ідентичності», цим самим визнається її ключова роль у формуванні громадянської ідентичності. Політикам локальної (місцевої) та регіональної ідентичностей приділена менша увага у контексті даної проблематики. Разом з тим у практичному аспекті актуальним завданням є узгодження політик просторово-територіальних ідентичностей, які б сприяли формуванню відповідних просторово-територіальних ідентичностей і водночас забезпечували консолідацію нації та унеможливили дезинтеграційні процеси у державі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування необхідності формування цілісної та узгодженої системи політик ідентичностей у просторово-територіальному вимірі, які є водночас автономними і взаємозалежними.

Провідним методологічним підходом виступає системний, який дозволяє розглянути процес формування ідентичностей на різних рівнях управління (локальному, регіональному та державному) як систему взаємопов'язаних дій. Враховується, що кожен рівень управління керується суб'єктами, відповідальними за визначення мети, завдань, методів впровадження політики ідентичності, і що до реалізації політики ідентичності долучаються політичні партії, громадські організації, представники інтелігенції, ЗМІ, заклади освіти й культури. Дослідження здійснюється через призму конструктивізму, згідно з яким ідентичність розглядається як динамічне явище, оскільки є результатом постійної взаємодії між певною спільнотою та навколишнім простором. З позицій конструктивізму формуванню та трансформації піддається будь-яка ідентичність, у тому числі етнічна. За влучним висловом К. Терлов, «ідентичність – це історія, яку створюють, розповідають, переглядають і переказують протягом життя» [1, р. 3]. З точки зору Л. Морено, маркери ідентичності дуже мінливі, а інтенсивність їх прояву багато в чому залежить від обставин [2, р. 2]. У центрі уваги постають просторово-територіальні ідентичності, до яких можна віднести локальну, регіональну та національну/громадянську ідентичності, кожна з яких базується на територіальному чиннику і є соціальною за своєю природою. Територію можна розглядати як ту частину географічного простору, яка відображає дану спільноту та представляє індивідуальні і колективні дії громади; чинник території розглядається як соціальний простір, який, на відміну від географічного розуміння, походить від процесу взаємодії між даним співтовариством та навколишнім середовищем [3, р. 107, 108].

Виклад основного матеріалу дослідження. Політику ідентичності доцільно розглядати як комплекс цілеспрямованих заходів, здійснюваних державними і недержавними суб'єктами з метою формування у індивідів таких установок та переконань, які сприяють консолідації певної спільноти навколо запропонованих цінностей та ідеалів. Відповідно до наявності численних ідентичностей існує цілий комплекс «політик ідентичностей», кожна з яких переслідує певні завдання і виконує специфічні функції. Саме тому в умовах зростання впливу регіону на політичні процеси у державі реалізується «політика регіональної ідентичності», яка здатна конкурувати з політикою ідентичності на державному рівні. А в процесі

децентралізації влади виникає потреба в реалізації політики локальної ідентичності в новоутворених ОТГ задля згуртування людей в єдину спільноту.

Без сумніву, провідна роль у процесі консолідації суспільства та його згуртування навколо спільних цінностей належить політиці ідентичності, яка формує національну/громадянську ідентичність. Хоча поняття «нація» є полісемантичним і може означати як етнонацію, так і політичну націю, у більшості випадків національна ідентичність визначається через належність особи до певного громадянства, коли територіальна й політична складова ідентичності є однаково визначальними, тому правомірним також є застосування терміну «громадянська ідентичність». Уявлення про спільне проживання на певній території дозволяє позначати національну/громадянську ідентичність як просторово-територіальну, у той же час її політична складова розкривається через наявність спільних інтересів, символів, цілей, яке розділяють всі члени політичної нації. Саме національна ідентичність, як наголошує Н. Пашина, створює фундамент для узгодження різноманітних, диференційованих інтересів і є основою колективної самоідентифікації суспільства, виступає «цементуючою» основою консолідації громадян і важливим ресурсом стабілізації політичної системи і суспільного розвитку [4, с. 90, 91]. Політика національної ідентичності реалізуються в сферах інформаційної, мовної, освітньої, культурної політики і вимагає залучення численних суб'єктів впливу. Разом з цим у процесі становлення національної ідентичності індивід не є пасивним об'єктом, адже його самоідентифікація зі спільнотою багато в чому залежить від індивідуальних особливостей, від того, як відбувалася соціалізація, від образу власної належності до певної спільноти, які формуються під впливом раніше засвоєних цінностей, стереотипів, міфів, особливо тих, які змальовують контрастність між «нами» і «ними», «своїми» і «чужими» [5].

Так само піддається конструюванню регіональна ідентичність. Дослідник регіональних процесів А. Паасі зазначає, що регіональна ідентичність виступає соціальним конструктом, який виробляється та відтворюється в процесі дискурсів, що є множинними та контекстуальними. Вони генеруються через соціальні практики та владні відносини як у регіонах, так і через відносини між регіонами [6, р. 3]. У регіональній ідентичності можна виокремити стійкий компонент, який включає усталені традиційні дискурси населення регіону, що формувалися протягом поколінь, і динамічний компонент, пов'язаний з діями влади, яка створює нові, орієнтовані на майбутнє і спрямовані ззовні, дискурси ідентичності. Таким чином влада адаптує населення регіону до нових реалій і нівелює острах перед новими загрозами [1, р. 4]. Як

зазначають Я. Котенко та А. Ткачук, регіональна ідентичність більшою мірою конструюється зовнішніми акторами, ніж формується природно, що характерно для локальної ідентичності, і вона не є такою цілісною, як локальна. Вони наголошують, що регіональна ідентичність Донбасу, Буковини, Полісся, Подніпров'я різняться більшістю критеріїв, тобто кожна із вказаних регіональних ідентичностей будується на своєму фундаменті, у той час як фундамент локальної ідентичності має більш універсальний характер [7, с. 33].

Локальна (місцева) ідентичність означає почуття солідарності із жителями населеного пункту – міста чи села. В Україні в умовах децентралізації влади відбувається укрупнення адміністративних одиниць, формуються об'єднані територіальні громади (ОТГ), у тому числі міські, відтак постає завдання згуртувати жителів цих ОТГ в одну спільноту. Саме тому політика ідентичності на локальному рівні по суті є дворівневою, тому що реалізується як у містах, селах чи селищах, так і в ОТГ. Закономірно виникає проблема узгодження локальних наративів на цих рівнях. Процес формування спільного простору ОТГ є інтегральним творенням нової спільноти, базованої на взаємній довірі, спільних цінностях та інтересах. Цей процес відбувається на основі нової ідентичності громади, яка не повинна бути антагоністом до місцевих ідентичностей людей, що проживають у різних поселеннях цієї громади [7, с. 14]. С. Махсма цілком вірно наголошує, що політика локальної ідентичності є соціальним проєктом, який реалізується багатьма учасниками (органи місцевої влади, політичні еліти, політичні партії, громадськість, ЗМІ) і передбачає розробку моделі локальної ідентичності; вироблення стратегії її реалізації, загальних напрямків, визначення суб'єктів та механізмів здійснення; складання конкретного плану дій та заходів щодо формування, зміцнення та розвитку локальної ідентичності [8, с. 43, 44].

Отже, політики, які формують окремі просторово-територіальні ідентичності, на перший погляд, є автономними, проте фактично вони тісно взаємопов'язані між собою, адже об'єктами впливу є індивіди, які водночас є жителями конкретного населеного пункту, регіону і громадянами держави. Може мати місце конкуренція цих політик, яка є цілком об'єктивним явищем, адже будь-яка ідентичність передбачає своє протиставлення «іншому». В контексті просторово-територіальних ідентичностей роль «іншого» може виконувати й регіон, і національна держава. Найчастіше конкурують політики національної і регіональної ідентичностей, тому що за умови більшої впливовості регіональних еліт на формування цінностей та установок жителів регіону може розвинутися регіональний сепаратизм. Регіональна ідентич-

ність має тенденцію конкурувати з місцевою ідентичністю. На думку К. Терлов, людям легше ідентифікувати себе з місцевою громадою, в якій вони живуть, ніж з більш абстрактним і віддаленим регіоном [1, р. 6]. Тоді може виникнути «містечковий патріотизм». Саме тому розробка цілісної, узгодженої системи політик просторово-територіальних ідентичностей здатна сформувати гармонійну ідентифікаційну систему індивіда, у якій не буде конфлікту цінностей. Звісно, узгодження цілей та засобів реалізації політики ідентичності на державному, регіональному та місцевому має відбуватися в консенсусній взаємодії еліт.

Неузгоджені політики ідентичності стають причиною того, що цінності місцевої чи регіональної спільноти для індивіда виступають більш важливими, ніж загальнонаціональні. Специфікою України є наявність численних регіональних політичних культур, серед яких особливо яскраво вираженими є культури на Заході та Сході України, тобто у тих регіонах, які займають прикордонне положення. Для жителів західних регіонів України, які свого часу входили до складу Австро-Угорщини, притаманна більш проєвропейська орієнтація, а політична поведінка характеризується як більш активна. Це можна пояснити тим, що соціальна пам'ять жителів західних регіонів зберегла уявлення про можливість впливу громадян на політику, оскільки галичани мали можливість участі у виборчому процесі та формували самоврядні органи управління. Натомість регіони на Сході України тривалий час входили до складу Російської імперії, де придушували все українське і досвіду політичної участі населення не мало. Відтак у соціальній пам'яті жителів цих регіонів відклалися патерналістичні уявлення про владу, якій треба підкорятися, та про небажаність опору владі. Перебування східних українських регіонів у складі Російської імперії ламало українську ідентичність, якій притаманні індивідуалізм, гуманізм, активна життєва позиція. Такий історичний досвід доводилося б враховувати політичним елітам вже в незалежній Україні насамперед у процесі формування національної ідентичності, адже необхідно було запропонувати спільні цінності, навколо яких відбулося б об'єднання в єдину політичну спільноту жителів різних регіонів України. Натомість нестабільний політичний процес, відсутність послідовного курсу очільників держави щодо засад формування політичної нації, нечітка національна ідея, неефективна етнонаціональна політика призвели до того, що регіональні ідентичності виявилися досить яскравими, адже регіональні політичні еліти досить успішно формували у жителів регіону бажані уявлення про свій регіон та про навколишні процеси. Особливо яскраво це проявилось на Донбасі та у Криму, де політичні еліти мали проросійські настрої і впроваджували

в свідомість індивідів проросійські нарративи. В умовах тривалого інформаційного впливу російської федерації в регіонах сформувалися сепаратистські настрої з боку політичних еліт та частини населення.

Досвід України приводить дає підстави стверджувати, що політика національної ідентичності повинна бути однією з пріоритетних і проводитися цілеспрямовано й систематично, адже від неї залежить стабільність суспільства. Безумовно також те, що рівень національної/громадянської свідомості зростає у кризові моменти буття народу, як це сталося під час Помаранчевої революції, Революції гідності та в умовах повномасштабного наступу росії на територію України у 2022 році. Показовою є динаміка змін громадянської ідентичності, яка була зафіксована у 1992 році та у період з 2000 року й по теперішній час (за даними Інституту соціології НАН України). Громадянська ідентичність зростає майже вдвічі – з 45,6% до 84,6%, «зробивши тим самим маргінальними усі інші види ідентичності в територіальному та політичному контексті». Зокрема, результати соціологічного опитування, проведеного КМІС у серпні 2022 року, засвідчують, що на питання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?», яке стосувалося ідентичності в територіальному та політичному контекстах, 84,6% опитаних обрали варіант відповіді «Громадянином України», мешканцем села, району чи міста себе назвали 4,8%, а мешканцем регіону (області чи кількох областей) – лише 1,3% [9].

Таким чином, процес формування локальної, регіональної та національної ідентичностей повинен передбачати узгоджені дії політичних еліт різних рівнів, які б не суперечили одні одним, адже локальна і регіональна ідентичності повинні включати такі цінності, уявлення та орієнтації, які б корелювали із загальнонаціональними цінностями. Наведемо позитивний приклад, який демонструє узгодження трьох просторових політик ідентичностей у питанні залучення ідея козацтва як універсальної для формування відповідно локальної, регіональної та національної ідентичностей. Так, єдність жителів як міста Запоріжжя, так і мешканців всієї Запорізької області ґрунтується, крім географічних та економічних чинників, також на спільних історичних уявленнях про Запорозьку Січ як колиську козацтва та про часи козацької історії. Козацька тема виступає об'єднуючим чинником і належним чином закріплена в історичній пам'яті запоріжців. З козацтвом пов'язана символіка міста Запоріжжя, адже одним із кольорів прапора міста є малиновий – колір козацьких звитяг, який символізує пролиту кров у боротьбі за волю й незалежність України. На регіональному рівні темі козацтва приділена належна увага у шкільному курсі «Історія рідного краю». На рівні держави також є розуміння визначальної ролі козацтва у націо-

нально-визвольних змаганнях, що відображено в освітній та культурній політиці держави, наприклад, чимало музейних колекцій у різних регіонах України висвітлюють історію українського козацтва. Яскравим прикладом вдалого узгодження політик ідентичностей різного рівня є запровадження державного свята 14 жовтня як Дня захисників і захисниць України, адже ця дата водночас є днем свята Покрови Богородиці – покровительки козацтва, Днем українського козацтва, Днем Української Повстанської армії.

Натомість відсутність зв'язку політик ідентичностей бачимо на Закарпатті. На думку Федора Шандора, на даному етапі Закарпаття недостатньо інтегроване в український контекст, це станеться тоді, коли регіональні герої стануть загальнодержавними [10]. Він зазначає, що Августин Волошин аналізується у підручниках з літератури та історії як регіональний герой, також не згадують вихідців із Закарпаття – американського митця українського походження Енді Воргола, угорця із українським корінням Тівадара Чонтварі Костку та інших. Якраз це підтверджує нашу тезу про необхідність узгодження політик ідентичностей різного рівня з метою пошуку спільних точок, якими можуть бути події, герої, символи, місця, які займуть належне місце в локальній, регіональній та національній ідентичностях одночасно. Звісно, пошук таких універсальних маркерів – досить складний процес, який вимагає залучення зусиль політичних еліт, науковців, культуроло-

гів та інших фахівців. Співробітники Центру Разумкова з 2005 року досліджували стан ідентичностей в Україні й залучали до обговорення питання представників різних галузей. У підсумку у 2017 році було оприлюднено Проект Концепції формування загальнонаціональної ідентичності громадян України [11, с. 89-94]. На нашу думку, доцільно розширити проєкт рекомендаціями щодо формування локальної ідентичності в умовах децентралізації влади в Україні, що означатиме необхідність формування багаторівневої системи політик ідентичностей у державі. Питання узгодження політик просторово-територіальних ідентичностей має стати ключовим у даній Концепції.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, досвід України показує, що недостатня увага держави до процесу формування національної ідентичності за умови одночасної активізації місцевих та регіональних еліт у реалізації політики ідентичності створює тло для виникнення дезінтеграційних настроїв й може обумовити посилення зовнішнього впливу інших держав. Саме тому важливим завданням є формування у державі цілісної багаторівневої системи політик просторово-територіальних ідентичностей, яка б сприяла впровадженню в свідомість представників територіальних спільнот несуперечливих цінностей, установок і орієнтацій. Це потребує розробки механізму узгодження дій суб'єктів на державному, регіональному та локальному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Terlouw K. Regional identities: quested and questioned (In: Anssi Paasi, John Harrison, Martin Jones (Eds.), Handbook on the Geographies of Regions and Territories. Cheltenham : Edward Elgar, 2018. URL: <https://home.kpn.nl/c.terlouw5/Terlouw%20regional%20identities%20quested%20and%20questioned%20author%20version.pdf>
2. Moreno L. Multiple territorial identities and multilevel polities. URL: digital.csic.es/bitstream/10261/174856/1/Multiple_territorial_identities_multilevel_polities.pdf
3. Pollice F. The role of territorial identity in local development processes. URL: <https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/841/1/b3pollic.pdf>
4. Пашина Н.П. Політика ідентичності: сутність та функції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* : зб. наук. праць. 2015. Вип. 17. С. 88-93.
5. Резнік О. Особливості просторово-територіальної ідентифікації населення України. *Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»*. 22 лютого 2022. URL: <https://dif.org.ua/article/osoblivosti-prostorovo-teritorialnoi-identifikatsii-naselennya-ukraini>
6. Paasi A. Regional planning and the mobilization of 'regional identity': from bounded spaces to relational complexity. *Regional Studies*. 2013. Vol. 47 (8). P. 1-14.
7. Котенко Я. В., Ткачук А. Ф. Локальна ідентичність і об'єднані територіальні громади (видання друге, виправлене та доповнене). Київ : ТОВ Видавництво «ЮСТОН», 2018. 56 с.
8. Махсма С.Г. Політика локальної ідентичності: соціально-політичний аспект. *Політикус*. 2022. Вип. 3. С. 42-45.
9. Показники національно-громадянської української ідентичності. Київський міжнародний інститут соціології. 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>
10. Федір Шандор: «Ворог не має існувати як явище географічне, адміністративне й інтелектуальне». *Ukrainer*. 25 січня 2023. URL: <https://ukrainer.net/fedir-shandor/> (дата звернення 26.01.2023)
11. Концепція формування загальнонаціональної ідентичності громадян України / Центр Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2017. № 1-2. С. 89-94.